

Ісаак Башевіс Зінґер

Раб

Шоша

Isaac Bashevis Singer

The Slave

New York: Farrar, Straus & Cudahy, 1962

Shosha

New York: Farrar, Straus and Giroux, 1978

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА

Ісаак Башевіс Зінґер

Раб

Шоша

Переклад з англійської Ярослави Стріхи

Київ
ДУХ І ЛІТЕРА
2020

УДК 821.411.16

З-63

Переклад з англійської: Ярослави Стріхи

Зінгер Ісаак Башевіс.

З-63 Раб. Шоша / Пер. з англ. Ярослави Стріхи. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2020. — 512 с.

ISBN 978-966-378-773-2

Ісаак Башевіс Зінгер (1904–1991) — один з найвидатніших представників літератури їдишем, лауреат Нобелівської премії з літератури 1978 року. У своїй творчості звертався до різних епох у житті східноєвропейського єврейства, однак певне коло тематичних зацікавлень залишається незмінним, адже воно зумовлене досвідом ХХ століття: йдеться зокрема про одержимості ідеологіями і демонами; виправдання Бога, який дозволяє те, що виправдати неможливо; етичне співіснування з іншим, зокрема з тваринами, і вибір не заподіювати зла.

Це видання знайомить читача з романами, які дають змогу скласти уявлення про широту жанрового репертуару творчості Зінгера. «Раб» (1962) — історичний роман, що змальовує поневіряння єврея Якова, який опиняється в рабстві у селян у Карпатах після погромів під час війни Богдана Хмельницького, у яких загинула його родина. «Шоша» (1978) — почасти автобіографічний твір про письменника у Варшаві міжвоєнного періоду на роздоріжжі між традиційною культурою своєї замкнутої спільноти і міжнародним модернізмом.

**Видання стало можливим за підтримки
Асоціації єврейських організацій та общин (Вааду) України**

На обкладинці використано зображення картини Йосипа Островського «Портрет»

Фотографія автора: Israel Press and Photo Agency (I.P.P.A.) / Dan Hadani collection,
National Library of Israel / CC BY 4.0

УДК 821.411.16

© Isaac Bashevis Singer 1978 for SHOSHA

© Isaac Bashevis Singer 1962 for THE SLAVE.

All rights reserved including the right of reproduction
in whole or in part in any form.

This edition published by arrangement with Susan
Schulman Literary Agency, New York

ISBN 978-966-378-773-2

© ДУХ І ЛІТЕРА, 2020

Зміст

Між І.Б. Зінгером і Їцхоком Башевісом: слово від перекладачки (<i>Ярослава Стріха</i>)	7
---	---

РАБ

Частина 1. Ванда

Один.....	25
Два	40
Три	57
Чотири	70
П'ять	86
Шість	94
Сім	114

Частина 2. Сарра

Вісім.....	125
Дев'ять	150
Десять	175
Одинадцять.....	192
Дванадцять	215

Частина 3. Повернення

Тринадцять	225
------------------	-----

ШОША

Частина 1

Розділ 1	249
Розділ 2	262
Розділ 3	294
Розділ 4	309
Розділ 5	334
Розділ 6	355
Розділ 7	361

Частина 2

Розділ 8	381
Розділ 9	404
Розділ 10.....	416
Розділ 11.....	424
Розділ 12.....	444
Розділ 13.....	462
Розділ 14.....	474
Епілог.....	495

Між І.Б. Зінгером і Їцхоком Башевісом: слово від перекладачки

Ісаак Башевіс Зінгер — автор, зітканий із суперечностей. Він став чи не найвідомішим письменником, який творив їдишем (позмагатися за цей титул із Башевісом може лише Шолом-Алейхем), проте водночас наполягав на тому, щоб його перекладали з авторизованих англомовних версій, які називав «другим оригіналом». Став єдиним нобелівським лавреатом з літератури, який писав їдишем — але його перемогу їдишистський літературний істеблішмент назвав великою трагедією єврейського народу. Великий співець єврейського містечкаштетла з його духовністю і демонами, наукою й месіаністичними очікуваннями — він не раз отримував звинувачення в наклепі на ці загиблі громади. Видатний майстер слова, з лексичним багатством якого мало хто міг зрівнятися, він наполягав на тому, що їдиш не має майбутнього. Суперечностей так багато, що дехто з дослідників навіть пише про існування двох письменників із доволі різними творчими стратегіями та самопозиціонуванням: Їцхока Башевіса — улюбленого *enfant terrible* їдишистського модернізму й Ісаака Башевіса Зінгера — шанованого американського письменника єврейського походження.

Утім, двоїстість існувала від початку, була закладена вже в родині, у якій Башевіс народився, тож у контрастах він почувався, мабуть, затишніше, ніж без них. Протистояння у родині письменника, можливо, й не дотягувало до рівня Монтеккі та Капулетті, проте все ж подарувало трьом із їхніх дітей (самому Ісаакові Башевісу Зінгеру, його старшому брату Ізраїлю Іешуа Зінгеру і старшій сестрі Гінде Естер Крейтман) достатньо неврозів, щоб вони вирости письменниками й активно черпали натхнення з дитячого досвіду. Річ у тім, що батько письменника, Пінхас Менахем, походив зі славетного хасид-

ського роду і представляв цю містичну, екстатичну, емоційну течію в юдаїзмі. Він так і не завдав собі клопоту вивчити російську, аби дотриматися формальностей та отримати ліцензію офіційного рабина, тож існував паралельно до державних інститутів, вирішуючи зі свого помешкання на вулиці Крохмальній, 10 духовні й побутові проблеми мешканців найбіднішої єврейської дільниці Варшави. З життям цієї спільноти, яку модернізація і ХХ століття заторкнули з великим запізненням — своєрідної пам'ятки раніших століть, що збереглася у своєму мікрокосмі, як стародавній дивогляд у краплі бурштину — можемо ознайомитися у почасті автобіографічному романі Башевіса «Шоша», вміщеному в цьому виданні.

Отже, легко можемо собі уявити альтернативну історію літератури, де юний Їцхок іде батьковими стопами, не порушує суворої заборони на читання світської літератури (батько письменника навіть Спінозу проклинав як єретика; що вже казати про ризиковані твори самого Башевіса) і входить в історію як автор учених духовних трактатів івритом. Однак не так сталося, як гадалося, адже досвід бунту був у хлопчика перед очима. Його мати, Башева (Вірсавія), також походила з давнього і славетного роду, але представляла іншу, раціональнішу течію в юдаїзмі: литваків-міснагдїм, які зосередилися на інтелектуальному вивченні Талмуду і критикували хасидів за майже ідолопоклонче обожнення ребе з їхніми чудесами. Амбітна й обдарована дівчина здобула ширшу освіту, ніж очікувалося від представниць її статі, й нареченого з кількох запропонованих варіантів обрала не заможнішого, а більш ученого, нехай навіть непрактичного в побуті й не дуже привабливого зовні. Обравши собі за псевдонім матронім «Башевіс» (Башевин), Їцхок, не виключено, обирав цілу традицію, що стояла за матір'ю. Однак дилеми майбутнього письменника не завершувалися вибором духовної традиції.

«Я вихований на трьох мертвих мовах — давньогебрейській, арамейській та їдиші (дехто його навіть мовою не вважає)»: так починається почасті автобіографічний роман «Шоша»,

і в цьому досвід його оповідача цілком тотожний досвідові автора. Згодом каталог мертвих мов доповнили живі: польська, німецька й англійська, яка врешті й вивела Зінгера з літературних засвітів. За цими мовами стояли різні культурні програми, суперечливі й несумісні: юдейська релігійна традиція ставала на прою зі світською їдишистською модерністю й сіонізмом з його відродженням івриту, що вже казати про постійну спокусу асиміляції у суспільство чи бодай пристосування до його культурних моделей. Вибір шляху (чи спроба створити свій колаж із кількох програм) не був для Зінгера легким.

Перші літературні спроби Зінгер здійснив івритом — мовою нехай і мертвою (за словами оповідача «Шоші»), проте наділеною значним культурним престижем. Однак пошуки читацької аудиторії — та й дитяче бажання позмагатися зі старшим братом, Ізраїлем Іешуа, який почав літературну кар'єру трохи раніше — вивели Їцхока до варшавських літературних кіл, які творили світську літературу їдишем. За протекції старшого брата Їцхок влаштовується коректором у «Літераріше блетер» — найважливіший їдишистський тижневик міжвоєнного періоду, що задавав інтелектуальні й літературні моди тієї епохи — і майже одразу став його дописувачем. Перше ж його оповідання, написане їдишем, «У льосі» (іншими мовами не перекладене), здобуло третє місце на літературному конкурсі журналу. І вже друге оповідання, «Жінки», що вийшло друком у тому самому журналі, було підписане матронімом «Башевіс», під яким письменник і увійде в історію літератури.

Башевіс від самого початку береться розширювати тематичний засяг літератури їдишем, який, за словами оповідача «Шоші», дехто вважає навіть не мовою, а мішанкою німецької й івриту для хатнього вжитку. Замість етнографічних замальовок зі старосвітського життя штетлу — розповіді про варшавських проститутток вже у першому оповіданні. Замість народницької модальності — модерністські стилістичні екс-

перименти, які Башевіс впроваджує в обіг, зокрема, перекладами (скажімо, саме перу Башевіса належить переклад «Зачарованої гори» Томаса Манна їдишем, хоча згодом письменник і бідкався, що не докладав при перекладі стільки зусиль, скільки ці тексти заслуговували — і дослідницький консенсус схильний з ним погодитися¹). Він сміливо поєднує історичні сюжети зі злободенними турботами: уже в «Сатані в Гораї» — своєму першому романі, який у 1934 році виходив окремими розділами в журналі «Глобус» — письменник звертається до месіаністичних течій у єврейському містечку XVII століття, спираючись на історію Шабтая Цві (що не раз зринатиме у пізніших творах), і водночас на знайомий йому з дитинства побут Білгораю, де він жив з родиною матері у 1917—1923 роках, знайомлячись, за його словами, зі старосвітським їдишем і способом життя, зацілілим із ранішої епохи. Однак за жаским лже-месією й істеричними очікуваннями порятунку криються значно ближчі до нашого часу течії, зокрема соціалізм. Інтелектуальна мода на соціалізм і замилювання СРСР у 1930-тих роках огорнула варшавські кола Зінгера (зокрема, мати його єдиного сина виїхала до Союзу, коли сам він вирушив до Нью-Йорка), однак він ніколи не поділяв цього захоплення і тільки віджартовувався: «Вони були матеріалістами, а я проти матеріалізму; а ще я песиміст і не думаю, що можна змінити людську натуру, змінивши режим»². Попри тематичне зухвальство (і хтозна, що епатувало публіку більше — відверті описи сексуальності чи спротив ідеологічному мейнстриму), «Сатана в Гораї» одразу здобув успіх. І коли у 1935 році їдишистський ПЕН-клуб Польщі вирішує підтримати красне письменство, фінансуючи щороку видання одного дебютного

¹ Stephen H. Garrin, “Isaac Bashevis Singer as Translator: ‘Apprenticing in the Kitchen of Literature,’” in Miller, *Recovering the Canon*, 50–57.

² Singer, Isaac Bashevis and Cyrena N. Pondrom. “Isaac Bashevis Singer: An Interview (Part II).” *Contemporary Literature*, Vol. 10, No. 3 (Summer, 1969), p. 350.

роману книжкою, дискусій бути не може: саме Башевіс стане першим лавреатом цієї програми.

Знов-таки, легко можемо уявити альтернативну історію літератури, в якій Башевіс, окрилений стрімким успіхом, продовжує розвивати літературну спільноту у Варшаві. Стає завідником Спільки єврейських письменників і журналістів Варшави на вулиці Тломацькій, 13 (яку побачимо на сторінках «Шоші»). Врешті — погіршує на одну цифру страшну статистику ХХ століття, гинучи у нацистських чи радянських таборах. Однак Башевіс був не лише блискучим письменником, а й неймовірним везунчиком: на відміну від його колег і побратимів, він не закінчить свою кар'єру архівом Онег Шабес, який писали у Варшавському гетто чільні історики й публіцисти епохи. Його літературна кар'єра тільки починалася й охопить ще майже 40 років, адже у 1935 році, коли ПЕН узявся фінансувати книжкове видання «Сатани в Гораї», Ізраїль Іешуа Зінгер підготував для свого молодшого брата запрошення до Нью-Йорка. Башевіс скористався цією нагодою. Він більше ніколи не побачив свою матір і молодшого брата, які загинули в радянських таборах, і повернувся до Європи лише зо пів десятка разів — туристом і для отримання Нобелівської премії.

Однак перші кроки Башевіса на новому континенті й новому літературному ґрунті не звітували успіху. Знов-таки, протекція старшого брата допомагає Башевісові влаштуватися у «Форвертс», найстарішу щоденну газету їдишем, засновану в 1897 році (виходить донині, щоправда, починаючи з 2019 року лише в онлайн-варіанті), однак співпраця не дарує ані слави, бодай на початках, ані задоволення. Легендарний багаторічний очільник «Форвертс» Авром Каган славився своїми волонтаристськими редакторськими втручаннями і сміливо переписував тексти початківця по-живому. Жорсткі дедлайни щоденної газети заганяли музу Башевіса у рамки, що не конче йшло на користь текстам (скажімо, згодом автор, який до кінця життя видавав оригінали своїх творів окремими

розділами саме в цій газеті, скаржився, що свій канонічний роман «Родина Мускат» писав по шість сторінок за годину, щоб вкластися в дедлайн, і впізнає особливо покvapливо написані уривки щоразу, як гортає твір). Інакше кажучи, Башевіс, за його власними словами, заносив свої дописи в редакцію гупої ночі й кидав на порозі, «як незаміжня жінка позбувається байстряти»³.

Та й вибір їдишу як літературної мови, що у Варшаві приніс Башевісові успіх, з кожним роком викликав дедалі більше сумнівів. Американська громада читачів їдишем стрімко асимілювалася в англomовне середовище. Європейські читачі гинули від куль і газу, а з ними помирала їхня мова. Письменник Іцик Мангер у розпачі волав: «Я поет для мертвих!..». Башевіс з ним погоджувався: «Той, хто пише їдишем, як привид: бачить, але не може бути побаченим [...] Теоретично той, хто пише їдишем, теж мертвий»⁴.

У есеї 1943 року, присвяченому проблемам прози їдишем в Америці, Башевіс підводить ризик під їдишистською культурою як великим модернізаційним проектом. Рух, що ще вчора здавався скерованим у майбутнє, на творення світської культурної спільноти, виявляється безнадійно задивленим у минуле: «Мова рухається назад, а її носії й інтелігенція — уперед. Ця диспропорція породжена тим, що мовці висловлюють більшість почуттів іншими мовами, а до першої мови звертаються лише в певних ситуаціях». Письменник, який розширював тематичний і стилістичний засяг літератури їдишем, безкомпромісно відправляє її на звалище минулого: «Література їдишем — продукт гетто з усіма його чеснотами й недоліками, і вона ніколи не зможе полишити гетто». Адже той, хто хоче звертатися до тем поза суто єврейською істо-

³ Hadda, Janet. Isaac Bashevis Singer: *A Life*. Madison, WI: University of Wisconsin Press: 2003. P. 102.

⁴ Singer, Isaac Bashevis “How Does It Feel to Be a Yiddish Writer in America?” Ilan Stavans, ed. *How Yiddish Changed America and How America Changed Yiddish*. Restless Books: 2020.

рією, неминуче сягне мови навколишніх народів. Американський їдишистський літературний проєкт, що його представники намагалися описати їдишем весь обсяг сучасних переживань — від їдишистського аналогу «Сексу і міста» у Міріам Карпілової до найтонших порухів душі у поетів-«Інзіхістн» («Інтроспективістів») — був, на думку Башевіса, від початку приречений на поразку. І цей занепадницький підхід не дарував Башевісові шанувальників у середовищі колег.

Тут також легко можемо уявити альтернативну історію літератури, в якій Башевіс так і лишається автором принагідних нотаток про цікавинки тижня і маргінальних творів, розпорошених різними числами газети. У цій альтернативній історії його час від часу знаходить спраглий нової дослідницької теми аспірант; можливо, він навіть здобуває певний статус в академічних колах, однак широкій публіці він невідомий: саме така доля спіткала більшість його колег на американській літературній сцені. Однак Башевіс і тут виявився шаленим везунчиком, який в позірно безнадійній ситуації зумів витягнути єдиний на тисячі виграшний лотерейний білет. У 1953 році престижний культурний кварталник «Partisan Review» вирішує опублікувати його оповідання «Гімплъ простак», а перекладачем стає Сол Беллоу.

Сол Беллоу був молодшим за Башевіса на 11 років, однак на той час уже видав три романи і зажив певної слави (урешті здобуде Нобелівську премію у 1976 році, за два роки до Башевіса). Попри те, що в його родині говорили їдишем, Беллоу починав літературну кар'єру англійською, тож добре знання юдейської традиції поєднував із досконалим розумінням потреб американського літературного ринку. З висоти цього розуміння він і підійшов до перекладу «Гімпля», рішуче відмовившись від тонких нюансів, які відсилають до традиції, не зрозумілої широкому читацькому загалу (скажімо, оповідання вибудоване на протиставленні *там* і *нар*: дурника і простака; Беллоу-перекладач цим нехтує, передаючи назву як «Гімплъ дурник») і пом'якшивши певні пасажі, в яких

можна добачити ксенофобію (скажімо, зневажливе окреслення жінки-неєврейки «шіксе» передано як «селянка»; антихристиянський жарт «І взагалі, кажуть же люди, що в Йойзеля [пестлива чи зневажлива форма імені «Ісус»] не було тата» випав узагалі)⁵. Стратегія спрацювала: англomовний «Гімплъ» знайшов вдячну аудиторію. Башевіс більше ніколи не запрошував Беллоу до співпраці (при особистій зустрічі пояснював, що в такому разі постать успішного перекладача відтягувала б на себе забагато уваги), однак зробив висновки. По-перше, шлях до порятунку літератури їдишем лежить в англomовних версіях. По-друге, їх потрібно адаптувати до очікувань публіки.

Їдишитський письменник Їцхок Башевіс сходить зі сцени. У світло софітів виходить американський автор І.Б. Зінгер.

«Замолоду я мріяв про гарем жінок; останнім часом мрію про гарем перекладачів», — любив повторювати І.Б. Зінгер (щоправда, ці мрії можна було й поєднати: серед перекладачів було багато жінок, і, як зазначає його біографка Джанет Гадда, конфіденційно кожна перекладачка звирялася їй, що автор заводив романтичні стосунки з усіма своїми перекладачками, крім неї). Переклад давав Зінгерові змогу виправляти недоліки, які закрадалися до тексту внаслідок гонитви за дефайнами чи втручання редакторів: «У мене часто буває так, що я працюю над перекладом і над самою книжкою одночасно, бо в ході перекладу помічаю певні недоліки й виправляю — тому англійський переклад це майже другий оригінал. Перекладаючи, я інколи вирізаю, а інколи додаю». Уточнюючи логіку змін, автор пояснює: «Ох, інколи бачу, що якийсь розділ недостатньо добрий; мені здається, що потрібно додати описів чи діалогів, а інколи — що їх, навпаки, забагато і треба вирізати. Я не вірний оригіналові, бо навіщо?»

⁵ Детальніше про перекладацькі стратегії Беллоу див. у Norich, Anita. *Writing in Tongues: Translating Yiddish in the Twentieth Century*. Seattle: University of Washington Press, 2014. Pp. 49–51.

Автор тут і може виправляти, як йому заманеться»⁶. (Власне кажучи, частина англомовних перекладачів узагалі не володіла їдишем: Зінгер надиктовував їм свій текст сам, а вони забезпечували у кращому разі стилістичне редагування).

Однак авторські втручання на етапі перекладу не зводилися до скорочення занадто довгих пасажів чи розширення недостатньо прописаних сцен. Зінгер адаптував свої твори до потреб читачів з іншої культури. В англомовному перекладі «Раба» автор не лише прибирає повторювані сцени (наприклад, пси виводять до порятунку аж двох героїв, у перекладі — одного), а й уточнює, що, скажімо, напис на надгробку героїні «Хто жінку чеснотну знайде?» — це рядок із Приповістей, хоча в оригіналі пояснення немає: імовірно, Башевіс припускав, що вихований у початковій юдейській школі-хейдері читач легко впізнає походження цитати.

Інколи зміни бували ще серйознішими, аж до переписаного фіналу. Варто згадати «Родину Мускат», щедру на автобіографічні подробиці велику сагу про єврейську родину у Варшаві у переддень Другої світової війни. Це — перша реакція Зінгера на Голокост (версія їдишем побачила світ у 1945 році), і перший його роман не про віддалене минуле, а про сучасність. У фіналі оригіналу партизани продовжують боротьбу в польських лісах, хоча довколишній світ дедалі сильніше скидається на старозавітну апокаліптичну візію. Читачеві англомовної (і всіх наступних) версій відмовлено в оптимістичній надії, що боротьбу ще не скінчено, адже книжка завершується безкомпромісним «Смерть — це єдиний месія. От у чому полягає істина».

Отже, переклад, який зазвичай вважається вторинним продуктом щодо оригіналу, ставав у І.Б. Зінгера другим, однак повноправним оригіналом, натомість газетна публікація їдишем перетворювалася на першу чернетку. З тринадцяти

⁶ Singer, Isaac Bashevis and Cyrena N. Pondrom. "Isaac Bashevis Singer: An Interview and a Biographical Sketch (Part I)." *Contemporary Literature*, Vol. 10, No. 1 (Winter, 1969), p. 1–2.